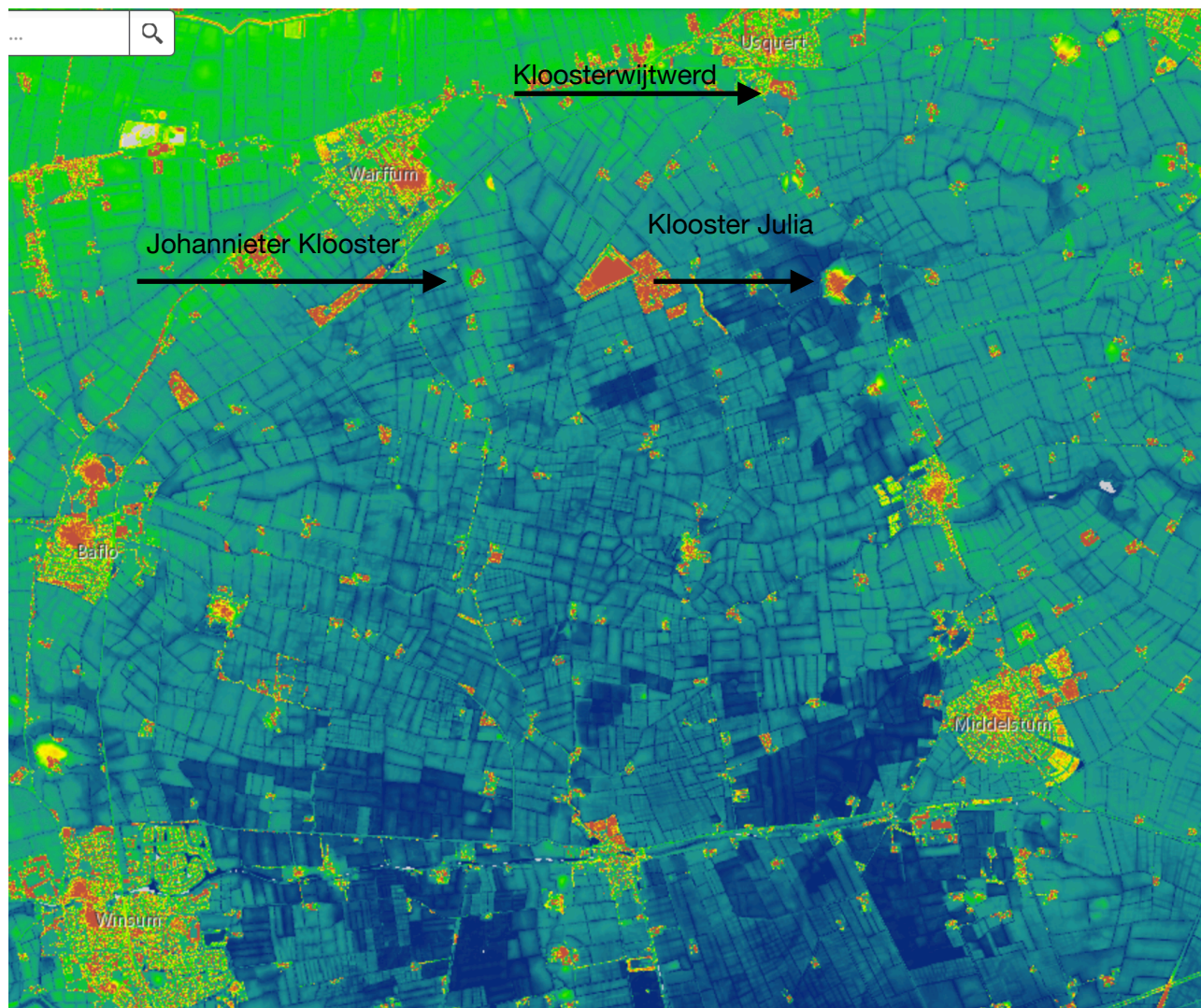

Infobestand Fietsroute Kerken&Kloosters 2 met:

- * 10 middeleeuwse kerken
- * 4 voormalige kloosterterreinen
- * 1 verdwenen kerken
- * Voorts historische (middeleeuwse) pastorieën

Hoogtekaart van het gebied van de fietsroute Kerken & Kloosters 2.
Blauw is laag en rood is hoog.

De letters komen overeen met de letters in de tekstbeschrijving van de fietsroute.

a. Joods begraafplaats.

De Joodse begraafplaats langs de Netlaan (verlengde van de Munsterweg) in Winsum werd in 1867 in gebruik genomen. De Joodse gemeenschap bestond echter al langer, want bij de ressortale indeling van 1821 werd Winsum al erkend. Aanvankelijk werden de doden begraven in Groningen, maar omdat de gemeente in leden bleef groeien, was een eigen begraafplaats zeer gewenst.

In 1909 werden het bruggetje en het ijzeren toegangshek geplaatst. Dit was een geschenk van Betsy Boasson. Met dit hek is de begraafplaats een rijksmonument. Op de begraafplaats staan 50 grafstenen, waarvan de oudste uit 1867 en de jongste uit 1941.

b. De verdwenen kerk van Onderwierum.

Onderwierum is een gehucht in de gemeente [Het Hogeland](#) in de [Nederlandse](#) provincie [Groningen](#). Het omvat een viertal huizen en een viertal boerderijen iets ten zuiden van [Onderdendam](#). De oude naam van Onderwierum is 'Uldernawerum' (oorkonden in 1378 en 1386). De naam is wel gereconstrueerd als 'Unlanderena wêr-hêm' en wordt zo verklaard als een opgeworpen hoogte (wierde) van mensen die in onland (= [moeras](#)) woonden.

Ook de naam van Onderdendam wordt zo verklaard. Waarschijnlijk werd in de 13e eeuw een stenen kerk gebouwd op de wierde. De kerk van Onderwierum

werd in 1840 of 1841 afgebroken. Het doopbekken uit 1651, de avondmaalstafel uit 1806, de twee oudste grafzerken uit 1642 en 1677 van de vrouwen van twee predikanten kregen een plek in de nieuwe [Hervormde kerk van Onderdendam](#).

c. Voormalig gereformeerde kerk in Amsterdamse ~School stijl.

In 1932 krijgt architect Albert Wiersema uit Bedum de opdracht een nieuwe kerk te bouwen voor de gereformeerde gemeente. Het gebouw waar vanaf 1914 gekerkt wordt, is te klein geworden voor de snel groeiende gemeente. Wiersema ontwerpt een zaalkerk waarin de invloed van de Amsterdamse school-stijl duidelijk zichtbaar is. Het waaivormige bankenplan met houten banken is daar een goed voorbeeld van, evenals het met hout betimmerde paraboolgewelf, het podium met daarop de kansel, en de glas-inloodramen. Het interieur verkeert grotendeels in originele staat. Bijzonder is ook de hoge toren met mijtervormige bekroning.

Het gebouw staat het dorp tot beschikking voor culturele, sociale en maatschappelijke activiteiten.

Incidenteel zullen er nog kerkdiensten worden gehouden.

Dagelijks geopend van 10.00 - 17.00 uur. Zie verder: kerkonderdendam.nl/

d. Hippolytuskerk.

Deze 15e eeuwse bakstenen kruiskerk is een van de mooiste voorbeelden van laatgotische kerkbouw in Groningen. In de muren is hier en daar tufsteen verwerkt, waarschijnlijk afkomstig van de oude romaanse kerk. Het schitterende interieur biedt veel bezienswaardigheden. Zo zijn er 16e eeuwse muur- en gewelwfschilderingen, is er een epitaaf ter ere van Egbert Onsta, en een sacramentsnis van gele Bentheimer zandsteen. De noordelijke ingang deur uit circa 1500 is een van de weinige overgebleven middeleeuwse deuren in Groningen. De toren uit 1487 kreeg in de 17e eeuw een koepel waarin later een carillon werd geplaatst. In de toren zelf hangt een luidklok uit 1520. Carillon en klok werden in WO II door de Duitsers geroofd, maar in 1946 weer teruggehangen in de toren.

De kerk wordt gehoord door de Protestantse Gemeente Middelstum, Toornwerd en Westerwijtwerd. Deze verzorgt de kerkdiensten. De kerk van Middelstum behoort tot Het grootste Museum van Nederland. De mooiste kerken van Nederland, samen één museum. De kerk van Middelstum behoort hier in Groningen met de kerken van Midwolde, Krewerd en Pieterburen toe.

Zie verder: kerkmiddelstum.nl Adres: Concordiaplein 1, Middelstum

Sleuteladres(sen): Kerkpad 23; tel. 0595-551324;

Dagelijks open van 10:00 - 17:00 uur, m.u.v. elke eerste zondag van de maand.

e. Toren Toornwerd en de verdwenen kerk.

Tegenover borgterrein Ewsum te Middelstum ligt Toornwerd. Vroeger een kerkdorpje, nu nog een gehucht. De wierde waar Toornwerd op lag is in het begin van de 19e eeuw afgegraven. Al in de 14e eeuw had Toornwerd een eigen kerk met pastorie. Het kerkje bleek in de loop van de tijd te klein, raakte in ongebruik en wat er van overbleef werd uiteindelijk in het begin van de 19e eeuw afgebroken. Brand vernielde de

oorspronkelijke toren, ook deze resten werden geruimd. Het kerkhof is in stand gebleven en kreeg in 1894 een nieuwe stenen toren waarin de oude klok uit de vorige toren werd opgehangen.

Via een in 2005 gerestaureerde trappartij (een samenwerkingsproject van SOGK en Landschapsbeheer Groningen) komt men bij de klokkentoren. De trappartij bestaat uit drie niveaus, opgemetseld in een klinkersteen met op elk niveau drie treden. In de lengte wordt de trap door lage gemetselde muurtjes eveneens in drieën gedeeld. De breedte van de drie vakken stemt overeen met de hoofd - en beide zijingangen van het toegangshek. Het hek bestaat uit twee gietijzeren hoofdpijlers met cannelures bekroond met een vaas. Aan weerszijden van de hoofdpijlers bevindt zich een kleinere, identieke pijler met één beweegbaar hek en twee vleugelstukken. De eclectische vormgeving van het hek past stilistisch bij de vormgeving van de toren
Zie verder: toornwerd.nl Adres: Toornwerderweg 3, Toornwerd
Sleuteladres(sen): Openingstijden: tot 28 oktober dagelijks van 10.00-17.00 uur

f. Kerk Kantens.

De Antoniuskerk staat op het hoogste punt van de dorpswierde in Kantens. De kerk is vooral bekend door de forse steunbeer.

De onderbouw van de toren en het westelijke deel van het schip dateert van omstreeks 1200. Dit oudste deel van de kerk heeft een romaans karakter. Het schip heeft aan beide zijden een rondboogfries en een spaarveld. Aan de noordzijde bevinden zich rondboogvensters.

Het schip en het koor werden in de tweede helft van de 13e eeuw uitgebouwd in een romanogotische stijl. De ingebouwde toren is omstreeks 1500 verhoogd. De steunbeer is in de 16e eeuw tegen de toren geplaatst. De preekstoel is in 1741 vervaardigd naar een ontwerp van Jan Bitter met houtsnijwerk van Casper Struiwig. Het kerkorgel stamt uit 1661 en is waarschijnlijk gebouwd door Hendrick en Johannes Huis. In 1821 heeft Johannes Wilhelmus Timpe het gerestaureerd, waarbij hij het rugpositief leeg liet. Dat werd pas in 2007 door Hendrik Ahrend weer speelbaar gemaakt.

g. Kerk Kantens Amsterdamse School.

Gereformeerd KERKGEBOUW met aangebouwde KOSTERSWONING in 1932 gebouwd naar een ontwerp van architect B. Jager uit Uithuizen. Het gebouw is opgetrokken in een Regionale variant op de Amsterdamse Schoolstijl. Het interieur van de kerk is in een aan de Art Déco verwante stijl uitgevoerd door wagenmaker A. Zandt tezamen met zijn knecht S. Lenstra. Het orgel dat oorspronkelijk boven de kansel was geplaatst en via de kosterswoning te bereiken was, is verplaatst naar de tribune voorin de kerk en vervangen door een nieuw orgel uit 1963 van de firma V.d. Berg & Wendt uit Zwolle, dat buiten de bescherming valt. Ruim twintig jaar geleden zijn de in staal vervatte glas-in-loodramen vervangen door gekleurd glas in aluminium sponningen en zijn de entreedeuren vernieuwd. In 1984 is een nieuwe houten vloer in de kerk gelegd. Voor het overige is het interieur geheel intact gelaten. Achter de kosterswoning is in 1956 een vrijstaand schuurtje gebouwd dat buiten de bescherming valt.

Het kerkgebouw ligt midden in het dorp aan een pad dat naar de wierde leidt.

Omschrijving

De deels onderkelderde zaalKERK met aangebouwde kosterswoning is opgetrokken in een rode gesinterde baksteen. Het kerkgedeelte wordt afgesloten door een tweezijdig gesloten schilddak met rechthoekige goot tegen een rechte achtergevel, gedekt met een bruin geglazuurde gotische pan. Op het nokeinde aan de voorzijde (noordoost) een zeshoekige dakruiter met spits en windwijzer, bekleed met leien; onder de spits houten ventilatieroosters. In het dakvlak van de zuidoostgevel bevinden zich een dakkapel met driedelig venster met glas-in-lood, en een gemetselde schoorsteen; in dat van de noordwestgevel een dakkapel zonder glas-in-lood (oorspronkelijk met glas-in-lood). De beide zijgevels van de kerk worden geleed door zes gemetselde steunberen met daartussenin telkens twee verticale vierruits vensters; alleen in het eerste vak vanaf de voorzijde bevinden zich twee horizontale vierruits vensters. De twee zijden van de voorgevel hebben een spiegelbeeldige invulling: een geknikt zesruits venster met een gevelsteen eronder en een houten deur (niet origineel), met elkaar verbonden door een gepleisterde latei; een laaggeplaatste vensterpartij met hoekvenster, die boven de latei nog eens wordt herhaald. Op de linker gevelsteen staat: "tot de wet en tot getuigenis, Jes. 8:20", en op de rechter: "eerste steen gelegd 4 april 1932, soli deo gloria". Voor elke deur een taps toelopende gemetselde stoep van drie treden hoog, die ligt ingebouwd tussen gemetselde bloembakken. Alle vensters in het kerkgedeelte hebben aluminium sponningen met gekleurd glas erin (oorspronkelijk staal met glas-in-lood).

Tegen de rechte achtergevel is de KOSTERSWONING gebouwd, bestaande uit een gedeelte onder een steil zadeldak en een dwars erop geplaatste aanbouw met plat dak. Het gedeelte met kap, die is gedekt met een bruine geglazuurde gotische pan, heeft een rechthoekige goot die doorloopt over de topgevel en een

gemetselde schoorsteen midden op de nok. Zowel in de noord- als zuidwestgevel een samengesteld H-venster en een hoekvenster; in de topgevel een H-venster, twee kleine tweeruits vensters en een deur (vernieuwd) die naar het plat dak van de aanbouw leidt; in de zuidoostgevel een samengesteld H-venster, een klein tweeruits venster en een uitgebouwd portaal met houten deur met glasruit bovenin en gemetselde stoep ervoor. Het aangebouwde platte deel met gemetselde borstwering en schoorsteen, heeft in de noordwestgevel twee deuren (vernieuwd), beide met een gemetselde stoep ervoor, een H-venster en een klein venster; in de zuidwestgevel een piepklein venster en in de zuidoostgevel een enkel en een samengesteld H-venster. In het INTERIEUR van de kerk zijn ondermeer van belang: het paraboolvormige tongewelf bekleed met zachtboard, en houten spanten; de "lambrizing" van rode baksteen; de in drie rijen opgestelde houten banken met Art Déco motieven; de geometrisch opgebouwde platformkansel en het kastje met lezenaar, beide van gevamd triplex en hout; de met triplex beklede steunberen waaraan lampen hangen met glazen kap; de ballonlampen aan het plafond; de houten trap naar de tribune in het voorportaal. In de kosterwoning zijn het vermelden waard: het balkenplafond met authentieke lamp met drie glazen bollen in de consistoriekamer.

h. Kerk Rottum en voormalig Klooster Julia.

[Klik hier voor een korte animatie van 1,5 minuut over de digitale reconstructie van het klooster.](#)

Het klooster in Rottum is waarschijnlijk omstreeks 1200 gesticht - de oudste vermelding is uit 1226. Mogelijk vond deze stichting plaats vanuit vanuit het benedictijner klooster in het Duitse Werden, waarvan de geschiedenis teruggaat tot de missionaris Liudger.¹ In de goederenlijsten van dat klooster komen aan het einde van de tiende eeuw landerijen voor onder de naam 'Rotton'.^{2 3 4} Verondersteld wordt dat deze bezittingen bij de stichting aan het klooster overgedragen werden. Het Rottumer klooster werd gewijd aan Sint-Juliana van Nicodemië, een martelares uit de derde eeuw.

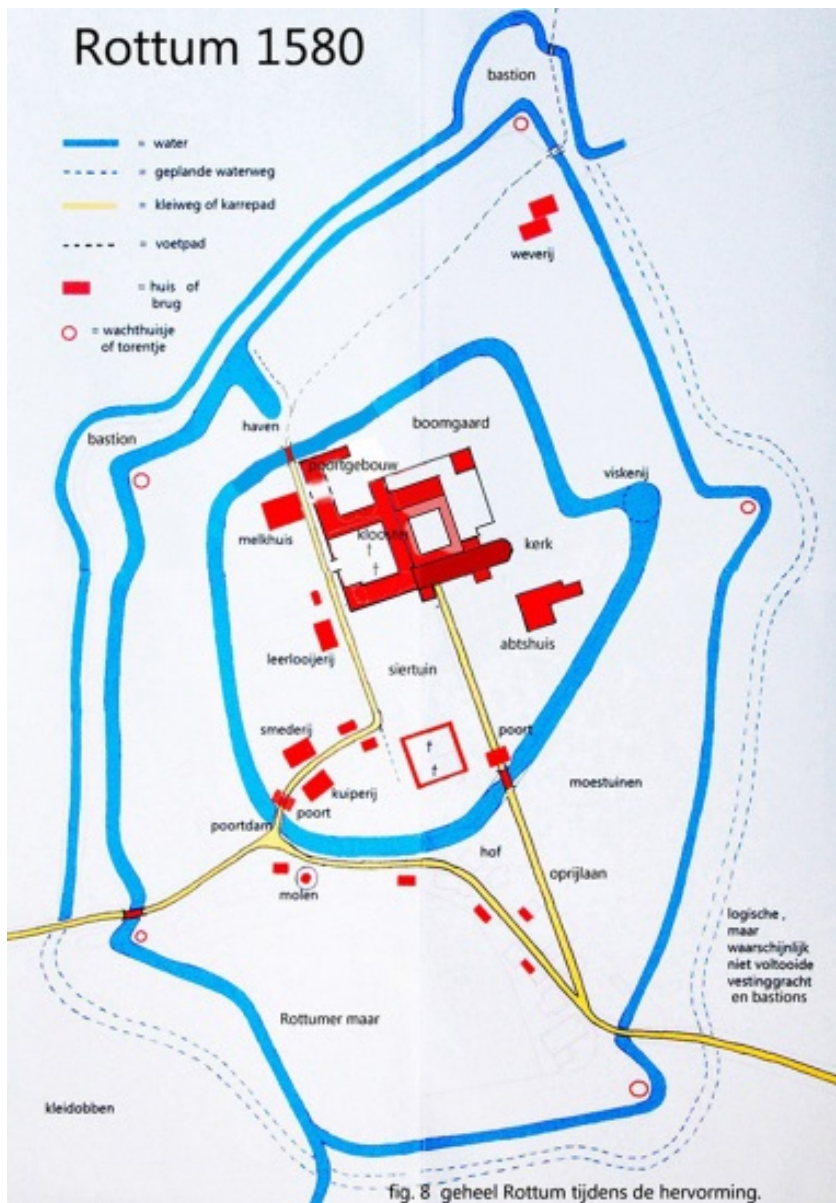
In de eerste eeuw van zijn bestaan maakte het klooster een zekere bloei door. Dat is af te leiden uit berichten over aantallen monniken, maar ook uit de landerijen die het klooster verwierf.³ Naast de landerijen in de directe omgeving van de abdij, de 'corpuslanden', waren dat gronden rondom 'voorwerken', zoals het voorwerk Sint-Anna, dat later te naam stond als 'Bethlehem', waarin geruime tijd de vrouwelijke conversen van het klooster gehuisvest waren. De landerijen besloegen een totale oppervlakte van ongeveer 1200 ha.

Bovendien bezat het klooster veengronden bij Kropswolde, waar turf gestoken werd voor de verwarming van de kloostergebouwen. Daarnaast behoorde een belangrijk deel van het eiland Rottumeroog tot het kloosterbezit.

Gedurende de vijftiende eeuw nam de rijkdom van het klooster allengs af. In 1458 werd gerapporteerd dat de gebouwen in slechte staat verkeerden. Abt Ebbe Quandt liet herstellingen uitvoeren, maar de situatie bleef zorgelijk. Mede door toedoen van de bisschop van Münster werden daarom, kort na 1470, de kerkelijke goederen en rechten van de rijke proosdij van Usquert aan Rottum toegewezen. Hierna ging het weer bergopwaarts met het klooster. Wellicht zijn er toen uitbreidingen gerealiseerd. Aan het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw leefden in Rottum en Bethlehem samen omstreeks vijftig a zestig monniken en vrouwen en ongeveer evenveel 'schamelen en bedeelden'.

In die periode hadden de Ommelanden het regelmatig zwaar te verduren. Tijdens de vanaf 1498 durende strijd om de heerschappij over deze streken werden in 1517 door graaf Edzard van Oostfriesland invallen gedaan die zich vooral richtten op Rottum, Usquert en Warffum. Het klooster in Rottum moet toen aanzienlijke schade opgelopen hebben. In de tweede helft van de zestiende eeuw begonnen ook de veranderingen die de Reformatie zou brengen, zich af te tekenen. De luthers gezinde abten Jodocus Oxius en Bernard Menssen hebben een belangrijke rol gespeeld in de onderhandelingen tijdens de twisten tussen de Ommelanden en de Stad, de 'Staatsen' en de Spanjaarden, respectievelijk de protestanten en katholieken. Uiteindelijk zouden deze gebeurtenissen in 1594 tot de Reductie leiden.

Het moeten deze omstandigheden geweest zijn die de kloosterlingen er toe gebracht hebben in de zestiende eeuw een extra buitengracht rond het klooster aan te leggen. Toch kon Rottum het noodlot niet ontlopen. Op 18 september 1587 werd het klooster in brand gestoken door een troep van zes-tot achthonderd Geuzen, in

opdracht van graaf Willem Lodewijk van Nassau. Dat betekende het einde van het klooster. De monniken vluchtten naar hun refugium aan de Oude Ebbingestraat in Groningen, gelegen tussen de Rode Weeshuisstraat en de Butjesstraat. Na de Reductie bleef de laatste abt, Bernard Menssen, nog enige tijd als eerste predikant van de Rottumer gemeente. Hij huurde vanaf 1595 het abtenhuis.

Om zich tegen aanvallen te beschermen graven de kloosterlingen een dubbele gracht. In 1580 kiest Jodocus, abt van Rottum, voor Oranje. De buitengracht wordt met bastions versterkt. Toch lukt het de Spaanse troepen in 1587 een deel van het klooster te verwoesten. Zeven jaar later worden de kloostergoederen verkocht. De kloosterkerk blijft in gebruik. Geleidelijk raakt het klooster in verval. In 1658 bezwijkt de zuidelijke vleugel, in 1855 volgt de noordelijke vleugel. Tenslotte valt in 1885 de kloosterkerk ten prooi aan de slopershamer. Op de fundamenten verrijst in 1889 de huidige kerk.

Sinds 2003 is er een voetpad langs een deel van de oude dubbele kloostergracht dat de wandelaar vanaf het einde van de Kloosterweg langs een van de nog resterende bastions voert en uitkomt aan het

begin van de Tilbusscherweg. Vanaf dit pad heeft men een goed zicht op de wierde en het omliggende landschap.

De kerk is een eenvoudige zaalkerk uit de negentiende eeuw in het kleine dorp Rottum in de Nederlandse provincie Groningen. De kerk ligt op het hoogste punt van de wierde (5 meter boven NAP) en werd in 2000, samen met haar onmiddellijke omgeving, aangewezen als jong rijksmonument. De recht gesloten zaalkerk, met spitsboogvensters en dakruiter met ingesnoerde spits, is gebouwd in 1889 op de fundamenten van de voormalige kloosterkerk naar ontwerp van de Middelstumer architect Jacob Tilbusscher. De kerk werd gerestaureerd tussen 2006 en 2007 onder leiding van de restauratiearchitect Willem van der Veen uit Groningen. In de kerk worden regelmatig exposities gehouden. In de zaalkerk bevinden zich drie restanten van de vroegere Kloosterkerk, zoals het torenuurwerk met spillengang dat door Hendrik Hoogenberg werd gerestaureerd. Ook het kerkorgel heeft nog enige jaren dienst gedaan in de oude Kloosterkerk. Het is in 1862 gemaakt door Nicolaas Anthonie Gerhardus Lohman (1834-1871) uit de vierde generatie van de firma Lohman. Mogelijk gebruikte hij het pijpwerk van een ouder orgel dat uit 1835 zou kunnen stammen. De orgelbouwer Jan Doornbos (bijgenaamd 'Jan Avontuur') paste het instrument in 1889 aan zijn nieuwe omgeving aan. Ten slotte is er nog de 17e-eeuwse preekstoel met het vijfhoekige klankbord en doophek. De drie kerkvoogden die de zaalkerk in 1889 bouwden, maakten geen gebruik van de alom beschikbare kloostermoppen, maar betrokken de nieuwe bakstenen van de plaatselijke steenfabriek Ceres. Opvallend aan

de voorzijde van de kerk is het fraaie siermetselwerk met rode, gele en donkere stenen. Karakteristiek voor het interieur van deze kerk zijn: het gepleisterde tongewelf, de decoratieve gietijzeren ventilatieroosters, de houten kerkbanken, de houten orgeltribune ondersteund door twee gietijzeren pilaren en de acht spitsboogvensters met hun gietijzeren trasering. In de dakruiter bevindt zich een luidklok, die is gegoten door Jacobus van Bergen te Heiligerlee. De klok weegt 177 kilo. De onderdiameter is 67 centimeter. Er is een rijke grafcultuur bij de kerk

i. Geboorteplek christendom in Groningen met Liudger zie infobord wierde van Helwerd.

De eerste predikers die in Noord-Groningen het Christendom kwamen brengen, trokken van wierde naar wierde. Boerennederzetting Helwerd hebben ze ook aangedaan, dat is zeker. In de negende eeuw genas Liudger, de latere bisschop van Münster', hier de heidense zanger Bernlef van zijn blindheid. Dit wonder bleef niet onopgemerkt: de tweekoppige wierde trekt nog steeds pelgrims uit alle windstreken.

j. Voormalig kloosterterrein vanaf huisnr 2. het Klooster bij de boerderij.

Kloosterwiltwerd is een wierde even ten zuiden van het Groningse Usquert. Hier heeft ooit de johannietercommanderij (klooster) Wiltwerd gestaan, die voor het eerst in 1304 wordt vermeld. Het heeft bestaan tot 1587, toen het werd geplunderd. Volgens een parochielijst uit 1561 vormde het klooster tevens een zelfstandige parochie voor de omwonenden.

Het klooster is gesticht op een oudere dorpswierde, die vermoedelijk al rond het jaar 1000 voorkomt in de goederenlijsten van de Abdij van Werden onder de naam Uuituurd (genoemd na Wadwerd). Deze wierde, die volgens Acker Stratingh ruim zes meter hoog was, werd deels afgegraven rond 1900. Bij de opgraving werden onder andere een bronzen sierschijf met knop met email uit ca. 100-300, vaatwerk, voorwerpen van been, hout, hoorn en ijzer, kralen, een barnstenen oorhanger, spinsteentjes en netverzwaringen gevonden. De huidige boerderij op de wierde heeft nog enkele overblijfselen van het klooster. Een schouw uit 1461 met de wapens van de orde is nog aanwezig in de boerderij.

k. Kerk Usquert met kunstwerk Liudger en Bernlef.

Neogotiek op het eerste gezicht. Dit komt vooral door de fors uitgevallen toren, de blokvormige bepleistering en de afwerking van de spitsboogramen. De oorsprong van dit zaalkerkje ligt in de middeleeuwen.

Binnen zijn de oude gewelven vervangen door houten, gestucte tongewelven. Op de oostwand zijn restanten muurschilderingen uit de late middeleeuwen zichtbaar. Maria en Petrus zijn te herkennen in een fragment uit het Laatste Oordeel.

Een modern kunstwerk aan de noordkant van de kerk vertelt het verhaal van missionaris Liudger en de blinde bard die hij bekeerde tot het christendom.

De Vereniging voor Dorpsbelangen Usquert probeert periodiek een culturele manifestatie te organiseren waarbij een breed publiek kennis kan maken met de ambiance van kerk & orgel.

Sleuteladres(sen): Jacobstraat 3 - 0595- 423166 en Kerkstraat 8 - 0595-422468

l. Voormalig terrein van de Johanniterklooster.

Warffumerklooster is een boerderij ten zuiden van Warffum. Hier stond tot de zeventiende eeuw een nonnenklooster van de [Johannieterorde](#). Dit klooster werd voor 1284 gebouwd op een oudere [dorpswierde](#), die mogelijk [Padinghem](#) werd genoemd. Rond 1500 was dit het grootste klooster van deze orde in de Lage Landen.

Het klooster fungeerde in de zestiende eeuw tevens als parochiekerk voor de omwonenden. Om die reden maakte men onderscheid tussen Warffumklooster en de dorpskerk van [Warffumberen](#). Het klooster wordt voor het eerst vermeld in 1284. Het bezat ongeveer 1400 hectare cultuurgrond, waarvan een belangrijk deel afkomstig was van de voormalige bezittingen van de [Abdij van Werden](#), die de [bisschop van Münster](#) aan de Johanniters werden doorverkocht. Het klooster had verder een [refugium](#) in de Boteringestraat te Groningen, dat in 1612 werd verkocht. Mogelijk maakte ook het Werfmer Convente steenhues aan de Oude Kijk in 't Jatstraat deel uit van het refugium.

De landerijen van het klooster werden in 1610 door de provincie in beslag genomen, de laatste bewoners ontvingen voortaan een uitkering. De kloostergemeenschap werd pas na 1623 ontbonden; er waren toen nog twaalf nonnen.

m. Openluchtmuseum.

Het openluchtmuseum is opgericht in 1959 als Stichting Landbouwkundig, Oudheidkundig, Kunstminnend Museum Het Hoogeland. Doel van de stichting was en is het verzamelen, bewaren en tentoonstellen van alles wat betrekking heeft op leven, wonen en werken van de Groninger plattelandsbevolking in vroeger tijd. De collectie bestaat naast roerend goed ook uit onroerend goed. Voor het beheer van het onroerende goed werd in 1983 de stichting Monumenten Openluchtmuseum Het Hoogeland opgericht. Het tot museumterrein bestemde gebied is gelegen op het hoogste punt van de wierde in het centrum van het dorp Warffum. Op dit terrein bevonden zich in 1959 tien woningen, twee schoolgebouwen en een stal. De meeste gebouwen van het openluchtmuseum staan op de plaats waar ze altijd hebben gestaan. Aangevuld met enkele panden uit de regio geven ze een authentiek en fascinerend beeld van het dagelijks leven rond 1900. In de loop der jaren zijn tal van gebouwen verworven en is het terrein uitgebreid tot zijn huidige omvang.

n. Kerk Warffum

De Sebastiaankerk in de Groningse plaats Warffum dateert uit de elfde of twaalfde eeuw, al is daarvan door latere verbouwingen nauwelijks meer iets te zien.

Bij de kerk, die is gelegen op een wierde, behoorde een Johannierter klooster (commanderij), dat na de reformatie is afgebroken. Deze van tufsteen gebouwde romaanse kerk is in de loop der tijd ingrijpend veranderd. Het romaanse karakter is nauwelijks nog te herkennen. In de 16e eeuw werd de kerk vergroot door de aanbouw van een koor en in de 19e eeuw werden de kerkmuren verhoogd. De oorspronkelijke stenen zijn in 1895 bedekt met een pleisterlaag en de romaanse vensters zijn vervangen door grote spitsboogvensters. Door alle aangebrachte wijzigingen heeft de kerk een neogotische uitstraling gekregen.

Ook de toren dateert uit een latere periode en is in 1638 gebouwd, zoals blijkt uit de eerste steen die in dat jaar werd gelegd door jonkheer Feio Sickinghe. In 1971 werd de toren weer van de aangebrachte pleisterlaag ontdaan. De voorganger van deze toren was een losstaande toren ten zuidoosten van de kerk, die staat afgebeeld op de kaart uit 1683 van de Warffumer schoolmeester Pieter Geerds.

Er zijn twee luidklokken, waarvan een gemaakt door de klokkengieterij van Carolus Spronneaux & Hugo Veri uit 1686, met een diameter van 115 cm. De andere is van veel later datum.

Het kerkorgel uit 1812 is van de orgelbouwer Heinrich Hermann Freytag en werd na diens dood voltooid door zijn meesterknecht Johannes Wilhelmus Timpe. De meest recente restauratie vond plaats in 1987 door de gebroeders Reil te Heerde.

o. Weem van Warffum.

Huizen van baksteen verschijnen sinds 1200 in het Groninger land. Deze steenhuizen kun je in twee groepen verdelen. De steenhuizen die bedoeld waren voor de verdediging en pas later een woonfunctie kregen. De weem is gebouwd rond 1250/1300.

De weem in Warffum is nooit omgracht geweest en ook de lage plaatsing van vensters in het oude steenhuis maakt dat het gebouw niet verdedigbaar was. Daar staat tegenover dat de muren fors zijn (begane grond 90 cm dik) en er vensters zijn gevonden uitgerust met traliewerk. Ongenode bezoekers konden dus wel even buiten gehouden worden.

In de grote zaal werd onder de plavuizen een lemen vloer aangetroffen met daarin een drietal brandgaten. Daaronder lag zelfs nog een oudere vloer, ditmaal met één brandplaats. Een bewijs dat in de eerste fase van de steenhuizen open vuur werd gebruikt en dat rookkanalen pas later werden geïntroduceerd. De ruimte zal rokerig en donker zijn geweest. Een verbouwing rond 1500 leidde tot een wijziging van de korenzolder boven de grote zaal in woonruimte. Men maakte toen ook een schouw op de begane grond en eerste verdieping. Men kapte in rookkanalen in de muren.

Bijzonder is de grote zaal, het hart van het middeleeuw steenhuis. Nergens anders in Groningen kun je iets soortgelijks zien.

p. Kerk Breede.

Dit 14e eeuwse bakstenen kerkje is zonder fundering gebouwd. Het metselwerk loopt door tot een halve meter onder het maaiveld. Steunberen zijn aangebracht om verzakking tegen te gaan. De 16e eeuwse spitsboogramen zijn in de 19e eeuw voorzien van gietijzeren traceringen. In die zelfde tijd heeft de kerk ook een neoclassicistische uitstraling gekregen: veel stucwerk, een tongewelf en korinthische pilasters & zuilen. Opvallend aan de buitenkant zijn het dakruitertje en de blinde spitsboognissen. Binnen is een orgel, de preekstoel en herenbank, allen uit de 19e eeuw. Sleutels 17 0595-422969; Breede 23 06-51284083;

q. Laurentiuskerk Baflo.

De kerk, vroeger gewijd aan Laurentius, heeft waarschijnlijk een voorganger gehad, gesticht door Liudger. Van de huidige kerk dateert het oudste, tufstenen, deel uit de twaalfde eeuw. Het nieuwere, oostelijke deel is dertiende eeuws en bestaat uit baksteen. Het interieur is overdekt door een donkergeschilderde balkenzoldering maar is toch erg licht dankzij alle spitsboog- en rondboogvensters. De vrijstaande, robuuste toren is omstreeks 1300 gebouwd, en in 1500 verhoogd. Op de begane grond bevindt zich een cachot. In de toren hangt een luidklok die in 1502 door Geert van Wou is gegoten, in de dakruiter op de toren hangt een zogenaamd 'zoep'mbrij' klokje.

De kerk wordt gehoord door de Hervormde Gemeente te Baflo, Rasquert en Tinallinge.

Zie verder: kerkbaflo.nl/ Adres: Kosterengang 8, Baflo

Sleuteladres(sen): Sijtsmaweg 15; 0595-424926;

r. Beeld Agricola.

Rudolf Agricola (ook Rodolphus Agricola Phrisius), eigenlijk Roelof Huesman of Huisman (Baflo, 23 augustus 1443— Heidelberg, 27 oktober 1485), was een van de belangrijkste vroeg-humanistische geleerden van de noordelijke Lage Landen.

Agricola schreef in een soepel (neo)Latijn, beheerste het Grieks uitstekend, en hij leerde tegen het einde van zijn leven Hebreeuws om de Psalmen in hun oorspronkelijke taal te kunnen lezen; hij tekende, componeerde muziek voor fluit en speelde orgel; hij was zeer geïnteresseerd in zang. Hij was eveneens ontwerper van orgels, waaronder het orgel van de Martinikerk te Groningen. Hij nam deel aan de zogenaamde Aduarder kring van humanistisch ingestelde geleerden, die onder leiding van abt Hendrik van Rees (abt van 1449 tot aan zijn dood op 1 december 1485) samenkwamen in het Cisterziënzer St Bernardusklooster te Aduard, ca 5 km buiten Groningen.

Roelof Huesman werd geboren nabij Baflo. Zijn vader Hendrik was persona van Baflo, en werd ongeveer 6 maanden na de geboorte van Roelof, op 17 februari 1444, benoemd tot abt van het Klooster Selwerd. Hij studeerde te Erfurt, Keulen, Leuven, Pavia en te Ferrara. Daarna verbleef hij in Ferrara aan het hof van hertog Ercole d'Este. Zijn opleiding werd betaald door het klooster van Selwerd, waar zijn vader abt was. In 1479 keerde Agricola terug naar de stad Groningen, waar hij secretaris van de stad werd. Toch bleef hij veel reizen. Tijdens de winter van 1481/1482 was hij de vertegenwoordiger van de stad Groningen aan het hof van keizer Maximiliaan I. Ergens in deze jaren heeft Erasmus in Deventer een lezing van hem bijgewoond, die hij later als een van de hoogtepunten uit zijn leven omschreef.

Na een reis naar Rome overleed hij in 1485 in Heidelberg. Agricola leerde later in zijn leven Hebreeuws en was van plan zich verder aan Bijbelstudies te wijden, toen hij jong overleed.

s. OLV kerk Tinallinge.

Bij de ingebruikname lang geleden was een vertegenwoordiger van de bisschop van Münster aanwezig. Als teken van wijding zijn wijdingskruizen aangebracht. Omstreeks het jaar 1965 zijn ze bij een schoonmaakbeurt aan het licht gekomen. Recentelijk zijn in het koor ook andere eeuwenoude muurschilderingen ontdekt. Eeuwenlang was er in de kerk geen interieur aanwezig. Geen meubilair en ook geen kachel. Tijdens de dienst stonden de mensen. De lege ruimte had wel een andere functie. In tijden van rampspoed, zoals overstromingen, was het een vluchtplaats voor mens en dier.

De Protestantse Gemeente Baflo, waar Tinallinge onderdeel van is organiseert maandelijks een dienst in de kerk. Voor de rest staat de kerk vaak leeg, maar ze is wel vrij te bezichtigen.

Zie verder: kerktinallinge.nl/ Adres: Kerkpad 6, Tinallinge

Sleuteladres(sen): Roordaweg 10; tel. 0595-423891;

Openingstijden: van begin april tot 28 oktober van 10.00-17.00 uur

t. Nicolaaskerk Obergum.

De kerk ligt op de wierde, omsloten door een kerkhof met beukenhaag. Gebouwd in de 13e eeuw, naar het oosten verlengd in de 15e eeuw. Het is een eenvoudige kerk, eenbeukig, met een driezijdig gesloten gotisch koor. In de met zadeldak gedekte 14e eeuwse, aanvankelijk vrijstaande toren zitten restanten van een koepelgewelf en een uurwerk uit de 17e eeuw. In de noordoostelijke gevel van het koor is van baksteen een roedemaat gemetseld. Een roede heeft een lengte van ca. 130 cm. Op deze manier had het gehele dorp de juist maat voorhanden.

De kerk is aangewezen als "huis der gemeente" en in gebruik als sfeervolle trouwlocatie. Er worden muziekkuitvoeringen en zangavonden georganiseerd. Op het kerkhof staat een kunstwerk van Pieter Laurens

Mol voor het project "Op hoogte gedacht". Dit werk, Les Tranches de Vie (12 Etudes) genaamd, herdenkt de doden. Sleuteladres(sen): Kerkpad 1; 0595-444366 of het Kinderboekenhuis naast de kerk.

u. Restant muur van de voormalige Dominicaner Klooster.

WAAR LAGEN DE KLOOSTERGEBOUWEN?

Binnenkerkhof

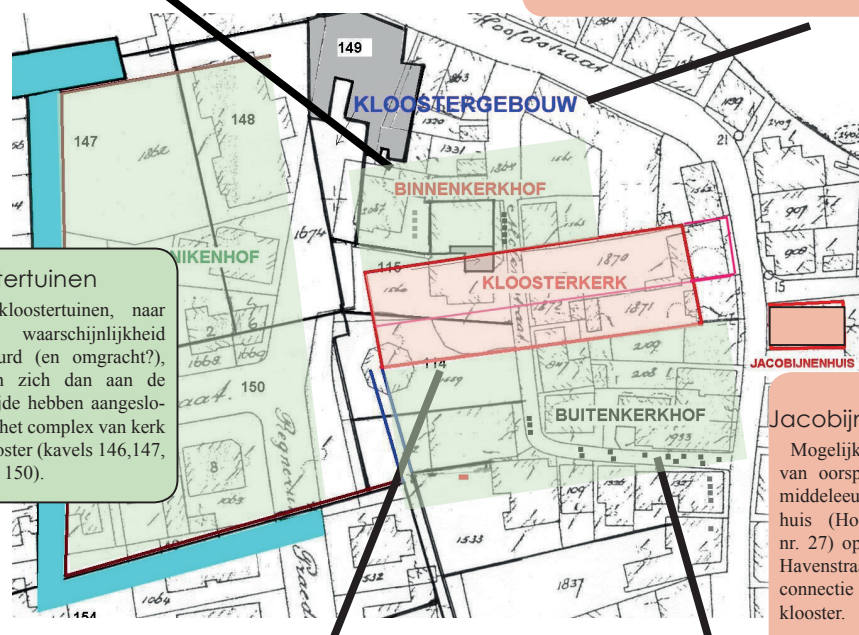
Ten noorden van de kloosterkerk zou het binnenkerkhof gelegen kunnen hebben, de plaats waar uitsluitend de mannelijke bewoners ter aarde werden besteld. Dit binnenkerkhof kan zich, deels onder de huidige bewoning, in westelijke richting hebben uitgestrekt, wellicht tot aan en mogelijk tot op het huidige Dorpsplein.

Kloostergebouwen

Indien het binnenkerkhof, zoals hier verondersteld, aan de noordzijde van de kerk heeft gelegen, impliceert dit ook, op grond van de conventies die de dominicanen in acht namen bij de bouw van hun kloosters, dat de eigenlijke kloostergebouwen ook daar gelegen moeten hebben. Min of meer aansluitend op de kerk zouden deze dan te zoeken zijn aan de Hoofdstraat-Winsum nr. 12 en 10 (nu winkel en werkplaats Pol), mogelijk zelfs met inbegrip van nr. 1 (drogistrij) en/of een groot huis dat vroeger een groot deel van het huidige Dorpsplein in beslag nam (zie kaart perceel 149).

Kloostertuinen

De kloostertuinen, naar alle waarschijnlijkheid ommuurd (en omgracht?), kunnen zich dan aan de westzijde hebben aangesloten op het complex van kerk en klooster (kavels 146, 147, 148 en 150).

Kloosterkerk

De drie oost-west lopende puinbanen in de noord-zuidtak van de Molenstraat en de aard van de bouwrestanten zouden erop kunnen wijzen dat wij hier te doen hebben met de funderingsrestanten van twee of drie muren van de kloosterkerk van het Jacobijnenconvent. Zoals reeds opgemerkt, sluiten de ligging en richting van deze puinbanen aan op een drietal recentere oost-west lopende, langgerekte perceelgrenzen, nl. die van de kavels van de huizen en tuinen van Hoofdstraat-Winsum nr. 16 en 18 en die van Molenstraat nr. 5 en ten dele nr. 7. Zoals alle middeleeuwse kerken zal ook de Winsumse kloosterkerk in west-oost richting gebouwd zijn geweest.

Jacobijnenhuis

Mogelijk heeft ook het, van oorsprong grotendeels middeleeuwse Jacobijnenhuis (Hoofdstraat-Winsum nr. 27) op de hoek van de Havenstraat nog enigerlei connectie gehad met het klooster.

Buitenkerkhof

Ten zuiden van de kloosterkerk lag waarschijnlijk het buitenkerkhof, de plek waar mannen en vrouwen, leken dus, die op enigerlei wijze met het klooster en de dominicanen verbonden waren, begraven werden. Hoever het buitenkerkhof zich precies heeft uitgestrekt is moeilijk te zeggen, maar er zijn aanwijzingen dat het zich voortzette in zuidelijke richting.

Het klooster werd in 1276 gesticht door Dominicanen. Zij voorzagen bedelend in hun onderhoud en verlangden weinig grondbezit. In die zin waren zij geen concurrenten voor de in dit gebied al heersende kloosterorden. Na hier ketters vervolgd te hebben, legden zij zich vooral toe op studie en 'zielzorg' in de wijde omgeving. Het einde van hun bestaan werd ingeluid door de Reformatie, die 500 jaar geleden door Maarten Luther in 1517 in gang gezet werd. Langzaamaan kregen de protestanten de overhand, wat uitmondde in de Beeldenstorm, waarna het Winsumer klooster werd opgeheven. Het was zwaar beschadigd, de stenen werden gebruikt om het dochterklooster in Groningen te herstellen. Uit een oorkonde uit 1580 blijkt dat alleen de kerk behouden bleef en gerestaureerd werd. Maar later is ook deze afgebroken. Zowel het klooster als de kerk zijn volledig van de kaart verdwenen.

v. Jacobijnenhuis of voormalig Abtenhuis van het Klooster op de hoek Hoofdstraat/Havenstraat.

Het Jacobijnenhuis ligt op het hoogste punt van de Winsumer wierde, tussen de beide molens. Bij de restauratie bleek dat delen van het huis nog aanzienlijk ouder zijn. Lange tijd – van de 13e tot de 16e eeuw – heeft in Winsum een Jacobijnenklooster (synoniemen met Dominicanerklooster en Predikheren) gestaan. Na de opheffing van het klooster werd het namelijk tot de grond toe afgebroken. Bij het begin van de restauratie ontdekten bouwhistorici in de zuidmuur van het pand de sporen van kloostervensters. Nader onderzoek – ondermeer naar de roze verf op het pleisterwerk – toonde aan dat het hier om 13e of 14e eeuwse vensters moet gaan. Eén van deze vensters is – hoewel uiteraard dicht gemetseld – nog vrijwel gaaf. Daarnaast werden de restanten van nog zes van deze vensters aangetroffen. Een gebouw dat in die tijd zeven van deze vensters had, moet een belangrijk gebouw zijn geweest. Hoewel de bewijsvoering niet sluitend is te krijgen, lijkt het aannemelijk dat het gebouw onderdeel heeft uitgemaakt van de kloostergebouwen: als huis van de prior, als gastenverblijf, eetzaal o.i.d. Na de vondst van deze kloostervensters werd de restauratie enkele maanden stil gelegd voor opgravingen. Bij die opgravingen werden tal van voorwerpen aangetroffen uit verschillende periode's. Met name werden veel gebruiksvoorwerpen (of restanten daarvan) gevonden in gedempte waterputjes. Wanneer er geen andere expositie plaatsvindt, worden deze vondsten tentoongesteld in de vitrines van het Jacobijnenhuis. In 2003 werd de restauratie voltooid.

w. Torenkerk.

De Torenkerk is een **middeleeuwse** kerk waarvan de oudste delen stammen uit de **twaaftde eeuw**, wellicht zelfs uit de late **elfde eeuw**. Uit de oorspronkelijke bouwtijd resteren nog **tufsteen** fragmenten in de zuidmuur van het **schip**. Hoe het schip er oorspronkelijk heeft uitgezien valt, mede door het aanbrengen van grote **spitsboogvensters** in de **zestiende eeuw**, niet te zeggen. Het schip heeft een eikenhouten kapconstructie. Het huidige **romanogotische koor** dateert uit de **dertiende eeuw**. Aan de buitenzijde is het vijfzijdige koor versierd met een **fries** in witte velden. Op het dak liggen originele **monniken en nonnen**. De kerk bezit een offerblok uit 1692, talrijke zerken uit de 17e eeuw en jonger. De **kerkorgel** is in 1977 vervaardigd door de **orgelbouwer Mense Ruiter**.

De kerk heeft een inbandige toren uit 1693. De huidige toren verving een voorganger die waarschijnlijk een gereduceerd **westwerk** had. De vorm van de huidige toren, met als bijzonderheid de houten buitentrap, suggereert dat ook deze een westwerk heeft. De trap is in 1975-1976 gereconstrueerd aan de hand van gevonden overblijfselen van de oorspronkelijke trap.

In respectievelijk 1578 en 1584 werden de goederen van de gebroeders Pieter en Asinge Ripperda in Winsum gerechtelijk verkocht⁴. De stad verwierf toen onder andere twee borgen, de kerk met het kerkenland en vele landerijen. Hierbij inbegrepen waren de aan dit bezit verbonden rechten. Eén van deze rechten was het collatierecht dat onder andere inhield dat de eigenaar daarvan de dominee en de koster benoemde. Om zijn machtspositie te onderstrepen had de stad in 1634 een raadsgestoelte in de kerk laten plaatsen. Ook al maakte men nauwelijks tot geen gebruik van deze herenbank, het erin verwerkte wapen maakte duidelijk wie er de baas was. Ook het haantje op de toren in het wapen van de Stad Groningen. De stad leefde vaak op voet van oorlog met de "stad" Winsum door zijn gunstige ligging aan de mondig van de Hunze.

Buiten de kerk ligt het graf van de heer Geert Reinders, uitvinder van de entstof tegen de veepest en grondlegger van de huidige immunologie.

x. Pastorie.

Omschrijving Voormalige PASTORIE uit 1887 op nagenoeg vierkante plattegrond, opgetrokken in een roodbruine baksteen, met alleen aan de voorzijde een gepleisterde plint onder een gepleisterde cordonlijst. Het afgeknotte schilddak is deels gedekt met een zwart geglaazuurde Friese golfpan en deels met een muldenpan en heeft vier gemetselde nokschorstenen en een kroonlijst. T-vensters onder een segmentboog met gepleisterde sluitsteen geleden de gevels. Op de hoeken van de gevels gemetselde pilasters.